

О. О. Посикалюк*

ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

В Україні, з набуттям чинності Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року¹ (надалі — Конвенція), спостерігаються, з одного боку, тенденції збільшення кількості звернення фізичних і юридичних осіб до Європейського Суду з прав людини (у подальшому — Європейський Суд) з приводу порушення в Україні прав, закріплених Конвенцією, а тому і зростає число прийнятих Європейським Судом рішень щодо України, а, з іншого боку, вже стала непоодиноким практикою судів загальної юрисдикції по застосуванню норм Конвенції при здійсненні правосуддя. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність наукових досліджень щодо з'ясування правової сутності положень Конвенції, що визначають та гарантують права людини та основоположні свободи, також їх місце та значення в рамках національної правової системи. Разом з тим, враховуючи те, що зміст згаданих прав і свобод проявляється, в тому числі, і в аспекті їх цивільно-правового закріплення та охорони, зокрема, в межах інституту особистих немайнових прав, варто вказати на потребу ретельного наукового розгляду цивільно-правової характеристики захисту особистих немайнових прав фізичної особи як конвенційних прав.

Аналіз останніх наукових праць у сфері визначеної проблематики дає підстави говорити про принаймні два напрями досліджень. Перший з них, який присвячений аналізу особистих немайнових прав фізичних осіб, визначення їх ознак, особливостей здійснення та захисту та представлений роботами таких учених, як: Л. О. Красавчикової, М. М. Малєїної, К. А. Флейшиц, О. В. Кохановської, З. В. Ромовської, Р. О. Стефанчука, Я. М. Шевченко, В. І. Бобрика, Н. В. Коробцевої (Устименко) та інших. Другий напрям полягає у науковому розгляді змісту положень Конвенції та практики їх застосування Європейським Судом та судами національної системи судів. Дослідження у цій сфері проводили такі правники, як: В. П. Паліюк, С. Шевчук, Г. Є. Лук'янець, Д. Д. Луспенник, Антоні У. Бредлі, С. Федик, І. Панкевич, М. Антонович, Л. Б. Алексеева, Урсула Кілкелі, Є. А. Чефранова, В. А. Туманов тощо. Однак варто відмітити відсутність у вітчизняній науковій літературі комплексної цивільно-правової характеристики захисту Європейським Судом саме особистих немайнових прав фізичних осіб.

Таким чином, у завданнями даної праці є:

1. З'ясування сутності особистого немайнового права фізичних осіб як конвенційного права.

2. Загальна цивільно-правова характеристика захисту особистих немайнових прав фізичних осіб як конвенційних прав Європейським Судом.

Перш за все необхідно визначитись із змістом формулювання “особисте немайнове право фізичної особи як конвенційне право”. На нашу думку, цим терміном позначається суб'єктивне право, яке знаходить своє відображення в трьох взаємопов'язаних різнорівневих іпостасях: як фундаментальне (основне) право людини²; як право людини, закріплене Конвенцією; як особисте немайнове право фізичної особи. У цьому ж порядку спробуємо провести характеристику означеного запропонованим терміном поняття.

Не ставлячи за мету дослідження теорії прав людини, все ж вважаємо за необхідне охарактеризувати ті притаманні їм властивості, які визначають їх фундаментальність, виходячи при цьому із таких методологічних засад:

© Посикалюк О. О., 2008

* аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України (м. Київ)

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) від 4 листопада 1950 року // ОВУ. — 2006. — № 32. — 23 серпня. — Ст. 2371.

² Поняття “основні права людини”, “фундаментальні права людини” досить часто використовуються в науковій та навчальній літературі, присвяченій теорії права, зокрема, див.: Проблеми общей теории права и государства. Учебник / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА•М), 2001. — С. 221-223; Права человека: Учебник / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М.: НОРМА, 2003. — С. 133-136. Іноді як їх відповідник використовується термін “основоположні права людини”: Головатий С. Верховенство права: Монографія: У 3-х кн. — К.: Фенікс, 2006. — Книга 3: Український досвід. — С. 1409-1415.

- 1) право людини є суб'єктивним правом³;
- 2) права людини розглядаються як цілісна система з одночасною диференціацією її складових⁴;
- 3) поняття “права людини” та “фундаментальні (основні) права людини” не є тотожними⁵.

Перш за все вкажемо, що з точки зору семантики слово “фундаментальний” (лат. *“fundamentalis”* — що лежить в основі) в даному контексті означає “який є головним, основним”⁶, “який є основою чого-небудь, становить його найважливішу частину”⁷. Таким чином, співвідносно до поняття “права людини” така властивість як фундаментальність вказує на їх місце в системі правового статусу людини загалом та системи прав людини зокрема, що знаходить своє підтвердження в наступних взаємопов'язаних та спільнодіючих чинниках:

1. Матеріальні чинники:

- а) об'єктами цих прав є особисті немайнові та майнові блага, які займають центральне місце в системі загальнолюдських цінностей, в тому числі і ті з них, що відповідно до Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю: життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека⁸;
- б) вказана категорія прав своїм цілеспрямуванням має задоволення основоположних потреб людини як біосоціодуховного індивідуума⁹.

2. Формальні чинники:

- а) фундаментальні (основні) права людини знаходять своє закріплення на рівні конституційних норм та норм міжнародних договорів, що мають вищу юридичну силу порівняно з іншими джерелами права національної правової системи;
- б) вищезазначене зумовлює необхідність встановлення пріоритету даних прав людини у разі “зіткнення” при їх здійсненні з іншими суб'єктивними правами. Подібну позицію відстоює К. К. Гасанов, вказуючи при цьому на властиву фундаментальним (основним) правам людини найвищу юридичну силу¹⁰ (хоча вважаємо не зовсім коректним використання поняття “юридична сила” щодо суб'єктивного права).

Вартою уваги також є пропозиція Р. О. Стефанчука щодо дотримання при “зіткненні” суб'єктивних цивільних прав наступної ієрархії за пріоритетністю:

- а) суб'єктивні цивільні права, які носять немайновий характер та об'єктами яких є особисті немайнові блага, які визнаються найвищими соціальними цінностями;
- б) решта особистих немайнових прав;
- в) інші суб'єктивні цивільні права¹¹. В цілому погоджуючись із запропонованим, але з урахуванням з'ясованих вище положень щодо фундаментальних (основних) прав людини, припускаємо можливим уточнити дану ієрархію, яка схематично матиме наступний вигляд: особисті немайнові права, що входять до системи фундаментальних (основних) прав людини та об'єктом яких є особисті немайнові блага, які визнаються найвищими соціальними цінностями — інші особисті немайнові права, що входять до системи фундаментальних (основних) прав людини — решта особистих немайнових прав — інші суб'єктивні цивільні права.

Отже, на основі аналізу норм Конституції України та Цивільного кодексу, зокрема ч. 1 ст. 270¹² та з урахуванням методологічних засад, можна визначити, що до особистих немайнових прав фізичної особи, які входять у систему фундаментальних (основних) прав

³ Проблемы общей теории права и государства. Учебник / Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА•М), 2001. — С. 229.

⁴ Александрова С. А. Правопонимание и права человека: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Владимир. юрид. ин-тут ФСИН. — Владимир, 2007. — С. 16.

⁵ Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М.: НОРМА, 2003. — С. 133-136.

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. — С. 1333.

⁷ Там само. — С. 685

⁸ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

⁹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. — С. 20-33.

¹⁰ Гасанов К. К. Основные права человека: Свойства и конституционный механизм защиты: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Санкт-Петербург. ун-тет МВД России. — СПб., 2004. — С. 23-24.

¹¹ Стефанчук Р. О. Вказ. робота. — С. 169.

¹² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № № 40-44. — Ст. 356.

людини, належать право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. При цьому навряд чи варто говорити про повноту цього переліку, зважаючи на невичерпність фундаментальних (основних) прав людини.

У понятті “особисте немайнове право фізичних осіб як конвенційне право” смислове значення слова “конвенційний” полягає у вказівці на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, що, в свою чергу, дає можливість визначити низку правових особливостей:

1. Особливості об'єктивного характеру — зумовлені специфікою джерела та норм закріплення:

1.1. Конвенція є частиною національного цивільного законодавства (ч. 1 ст. 10 ЦК України).

1.2. Норми Конвенції при застосуванні мають пріоритет порівняно із іншими актами цивільного законодавства (ч. 2 ст. 10 ЦК України).

1.3. Норми Конвенції мають “полігалузевий” характер¹³.

1.4. Норми Конвенції закріплюють наступні особисті немайнові права: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції тощо.

1.5. Рішення Європейського Суду слід розглядати у трьох іпостасях: як юрисдикційний акт, інтерпретаційний акт¹⁴ та в якості джерела права¹⁵.

2. Особливості суб'єктивного характеру — вказують на специфіку змісту особистого немайнового права фізичної особи як конвенційного права:

2.1. Правомочність по захисту даного права охоплює своїм змістом можливість звернення за захистом до Європейського Суду.

2.2. Статті Конвенції, що закріплюють відповідні права, також встановлюють і обмеження у здійсненні цих прав (наприклад, ч. 2 ст. 8 Конвенції). Зміст та цивільно-правова характеристика вказаних обмежень щодо відповідних конвенційних прав потребують окремого наукового дослідження та виходять за рамки поставлених в даній роботі завдань.

Враховуючи те, що поняття “особисте немайнове право фізичної особи як конвенційне право” не охоплює усієї сукупності особистих немайнових прав фізичних осіб, закріплених цивільним законодавством України, можна зробити наступні висновки:

1. Поняття “особисте немайнове право фізичних осіб як конвенційне право” та “особисте немайнове право фізичних осіб” співвідносяться між собою як окреме та загальне, а тому першим притаманні усі ознаки останніх.

2. Особисті немайнові права фізичних осіб як конвенційні права характеризуються рядом особливих ознак, що дозволяє об'єднати їх в одну групу.

Таким чином, особисті немайнові права фізичної особи як конвенційні права — сукупність особистих немайнових прав фізичної особи, які входять складовою частиною до системи фундаментальних (основних) прав людини, і, будучи закріпленими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, передбачають можливість звернення з приводу їх захисту до Європейського Суду з прав людини.

При цивільно-правовій характеристиці захисту особистих немайнових прав як конвенційних прав Європейським Судом необхідно з'ясувати його суттєві ознаки. Перш за все варто вказати, що захист права в юридичній науці розглядається у розумінні його матеріально-правового та процесуально-правового змісту. На єдність та відмінність даних

¹³ Де Сальвіа М. Европейская конвенция по правам человека. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — С. 64.

¹⁴ Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-тет ім. Івана Франка. — К., 2002. — 25 с.

¹⁵ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // ОВУ. — 2006. — № 12. — Ст. 792.

категорій вказував В. П. Грибанов, обґрунтовуючи це тим, що можливості матеріально-правового характеру, якими володіє уповноважений суб'єкт права на захист, передбачають і можливість їх здійснення в певній, визначеній законом процесуальній формі, в установленому законом порядку¹⁶. Таким чином, матеріально-правовий зміст вказаного захисту розкривається через закріплену Конвенцією та гарантовану національним законодавством можливість звернення осіб до Європейського Суду з приводу порушення прав, викладених у Конвенції та (або) протоколах до неї. З процесуально-правової точки зору зміст захисту прав Європейським Судом полягає у встановленні Конвенцією порядку та форми реалізації вказаної можливості. Предметом нашого дослідження буде саме захист у його матеріально-правовому сенсі.

Разом з тим деякі науковці звертають увагу на необхідність розрізняти об'єктивний та суб'єктивний аспекти захисту права¹⁷. В об'єктивній площині захист цивільного права у юридичній літературі розглядається в якості передбаченого законом виду і міри можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного посягання¹⁸, охоронний вплив норм¹⁹, передбачені законом заходи²⁰ спрямовані на поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права. Відмежовують при цьому поняття "охорона цивільних прав" — охоплює усі допустимі в цивільному праві форми, методи, способи забезпечення прав (в тому числі й порушених)²¹, а тому останнє за обсягом та змістом є поняттям ширшим і співвідноситься із захистом як ціле і частина. Отже, можна стверджувати, що захист конвенційних прав Європейським Судом є передбачений Конвенцією такий вид правового впливу на суспільні відносини, що полягає у застосуванні заходів, спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного суб'єктивного права, закріпленого Конвенцією, у випадку протиправного на нього посягання. При цьому відповідний захист включається в поняття "охорона конвенційних прав", яке охоплює усю системну сукупність засобів, що забезпечують нормальний хід реалізації вказаних прав.

Окрім того, захист права розглядається в цивілістиці як суб'єктивна категорія, яка виражається у можливості уповноваженої особи застосовувати заходи для відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права. Варто відзначити, що в літературі відсутня єдність розуміння правової природи захисту. Не вдаючись до характеристики основних концепцій, все ж висловимо методологічну солідарність з науковцями, які розглядають захист як складову частину суб'єктивного цивільного права²². На підставі викладеного зауважимо, що захист прав Європейським Судом є складовою змісту правомочності захисту особистого немайнового права як конвенційного права і полягає у можливості звернення особи до Європейського Суду з приводу порушення прав, викладених у Конвенції та (або) протоколах до неї.

На основі аналізу теоретичної-методологічної та нормативно-правової бази можна виділити наступні характеристики захисту особистих немайнових прав фізичних осіб як конвенційних прав:

1. Даний захист представляє собою різновид юрисдикційної форми захисту, особливостями якої виступають: а) суб'єкт застосування — Європейський Суд (розд. II Конвенції); б) засіб захисту — індивідуальна заява (ст. 34 Конвенції); в) способи захисту: визнання права, закріпленого в Конвенції порушеним²³, справедлива сатисфакція (ст. 41 Конвенції). Вказане дає нам підстави відносити досліджуваний захист прав до судової форми захисту.

¹⁶ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав — М.: Статут, 2000. — С. 133.

¹⁷ Мурашко М. С. Судебная защита субъективных гражданских прав: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 — СПб., 2000. — С. 12-13.

¹⁸ Цивільне право: Навч. посіб. [Ю. В. Білоусов, С. В. Лозинська, С. Д. Русу та ін.] / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 75.

¹⁹ Учебник гражданского права / Под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнева. — М., 1998. — Часть 1. — С. 49.

²⁰ Гражданское право: Учеб.: в 3 т. — 6-е изд., перераб. и доп. / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев [и др.]; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. — М.: ТК Велби, Проспект, 2005. — Т. 1. — С. 335.

²¹ Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий. — М.: Юрид. лит., 1975. — С. 91.

²² Стефанчук Р. О. Вказ. робота. — С. 180.

²³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Алієв (Aliev) проти України" від 29.04.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdX=595>

2. Предметом вказаного захисту є права, викладені у Конвенції та (або) протоколах до неї (ст. 34 Конвенції). Тому особисте немайнове право фізичних осіб виступає предметом захисту Європейським Судом у випадках, коли охоплюється змістом закріплених у Конвенції прав.

3. Захисту Європейським Судом притаманний наднаціональний характер²⁴. У цьому аспекті також варто відмітити, що Європейському Суду, відповідно до принципу ієрархії юрисдикцій, належить найвища юрисдикція у галузі судового захисту прав та свобод людини²⁵.

4. Захист Європейським Судом застосовується за принципом субсидіарності²⁶, відповідно до якого умовою прийнятності індивідуальної заяви є постановлення остаточного рішення на національному рівні (ст. 35 Конвенції).

Таким чином, поняття “захисту особистих немайнових прав фізичної особи як конвенційних прав Європейським Судом з прав людини” знаходить своє відображення як на рівні методологічних засад, так і в межах практично-прикладного змісту, а тому його правова природа, істотні ознаки потребують подальшого наукового дослідження.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 19 травня 2008 року)*

²⁴ Паліюк В. П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав та основних свобод: Навч.-практ. посіб. — Миколаїв: Атол, 2003. — С. 16.

²⁵ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — Вид. 2-е, випр., доп. — К.: Реферат, 2007. — С. 51.

²⁶ Де Сальвіа М. Указ. работа. — С. 72.